

ПРАВОВІ ЗАСОБИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА ПОДОЛАННЯ ПРОТИДІЇ РОЗСЛІДУВАННЮ

О.В. Александренко

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінально-процесуальної діяльності

Національної академії внутрішніх справ

Постановка проблеми. У зв'язку з актуальністю в сучасних умовах боротьби зі злочинністю проблеми протидії розслідуванню, потребує невідкладного вирішення питання про відповідні засоби та методи діяльності, спрямованої на її попередження, виявлення та своєчасне подолання. Стан, що склався, наочно ілюструють наступні цифри: недостатність існуючих правових засобів боротьби з протидією відзначили 89% опитаних нами суддів, 85% слідчих органів внутрішніх справ, 94,3% слідчих прокуратури, 83,2% оперативних працівників, 65,4% начальників міськрайвідділів внутрішніх справ України. Лише 35,9% суддів реагували на факти протидії, 39,1% з них як перешкоду для цього вказали саме на відсутність надійних правових засобів. Таке положення негативно позначається на строках та якості досудового розслідування, в подальшому – судового розгляду кримінальних справ, а в цілому – на виконанні завдань кримінального судочинства. Наведені дані свідчать про необхідність зміни такого становища шляхом аналізу існуючих правових засобів та їх вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Розгляду питань щодо правових засобів подолання протидії розслідуванню були присвячені праці вітчизняних та зарубіжних вчених: В.К. Лисиченка, Р.М. Шехавцова, С.Ю. Журавльова, В.М. Карагодіна та ін. Проте, в своїх роботах науковці розглядали окремі, найчастіше – кримінально-правові засоби боротьби з протидією розслідуванню, не торкаючись комплексного аспекту вирішення вказаного питання.

Метою дослідження є розгляд і аналіз існуючих кримінально-правових і кримінально-процесуальних засобів попередження і подолання протидії досудовому розслідуванню, та пропозиції щодо вдосконалення чинного кримінального і кримінально-процесуального законодавства з цього питання.

Основні результати дослідження. В сучасних умовах боротьби зі злочинністю успішне й ефективне попередження та подолання протидії, на нашу думку, можливе лише за умови реалізації комплексу заходів різного характеру: правових, кримінологічних, криміналістичних, соціальних та ін.

Серед усіх зазначених заходів, основну роль повинні займати саме правові заходи. Зайва концентрація уваги лише на оперативно-тактичних засобах подолання протидії робить процес нейтралізації надзвичайно залежним від здібностей слідчого, оперативного співробітника. Об'єктивізація та вдосконалення процесу подолання протидії вимагає відбиття основних його етапів на законодавчому рівні [1, с. 164]. Закріплені в законодавстві положення додають усій сукупності заходів, спрямованих на боротьбу з даним явищем, системного та загальнообов'язкового характеру.

Кримінально-правові норми спрямовані на захист широкого кола суспільних відносин, пов'язаних із здійсненням діяльності органів дзнання, досудового

слідства, прокуратури, суду. Вони визначають дії, які перешкоджають розслідуванню та судовому розгляду кримінальних справ, і встановлюють покарання за них. Більшість таких норм міститься в Особливій частині Кримінального кодексу в розділах: «Злочини проти правосуддя», «Злочини у сфері господарської діяльності», «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян», «Злочини у сфері службової діяльності». Зокрема, КК України передбачає відповідальність за окремі способи протидії (ст.ст. 209, 376-378, 383-386, 388, 396).

Кримінально-правові заходи подолання протидії розслідуванню можна розділити на три групи: 1) правові норми, що на даний час можуть успішно застосовуватися для подолання протидії; 2) норми, що потребують удосконалення; 3) норми, прийняття яких необхідне для ефективного подолання протидії.

До першої групи входять норми, що передбачають кримінальну відповідальність за конкретні способи протидії розслідуванню – свідомо неправдиве показання, відмову від дачі показань; приховування майна, яке підлягає конфіскації; приховування злочину та ін. (ст.ст. 384, 385, 388, 396 КК України). На необхідність попередження і викриття «внутрішньої» протидії законодавець відреагував, зокрема, встановленням кримінальної відповідальності за постанову свідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали чи постанови (ст. 375); розголошення відомостей про заходи безпеки у відношенні особи, яку взято під захист (ст. 381). Склади ст.ст. 375 і 381 КК України є юридичними новелами. Введенням даної норми в розряд злочинів проти правосуддя, законодавець підкреслив їх підвищену суспільну і державну значимість як самостійний об'єкт кримінально-правової охорони.

У чинному Кримінальному кодексі України законодавцем були враховані якісні зміни, що сталися у злочинному середовищі, та зарубіжне законодавство. Окремий склад злочину тепер утворює один із способів приховування злочинної діяльності, характерний для організованої злочинності – легалізація (відмивання) коштів та іншого майна, придбаного злочинним шляхом (ст. 209 КК).

До другої групи входять норми, які потребують удосконалення. Зокрема, необхідно вирішити існуючий у кримінальному кодексі дисбаланс між обставинами, що пом'якшують та обтяжують відповідальність. Суд повинен враховувати явку з повинною, щире каяття, активне сприяння розкриттю злочину і добровільне відшкодування заподіяного збитку як обставин, що пом'якшують відповідальність. Разом з тим, у ст. 67 КК «Обставини, що обтяжують покарання» у числі підстав для посилення кримінальної відповідальності відсутнє здійснення протидії підозрюванним і обвинуваченим. Таким чином, законодавець ніяк не реагує на їх протидію розслідуванню. Проте, на нашу думку, кримінальний закон не повинен допускати таких суттєвих прогалин.

Для успішного подолання протидії необхідні розробка і застосування збалансованого комплексу як каральних, так і заохочувальних заходів кримінально-правового характеру. Ст. 45 КК України передбачає звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вперше вчинила нетяжкий злочин та активно сприяла його розкриттю. Застосування даної норми, на наш погляд, може бути ефективним і для подолання протидії. Як приклад такого підходу наведемо ст. 20 Кримінального кодексу Республіки Біларусь «Звільнення від кримінальної відпо-

відальності учасника злочинної організації», що закріплює аналогічну реакцію держави на сприяння підслідного розслідуванню.

Наступним правовим засобом подолання протидії може бути вирішення питання щодо можливості застосування до підсудного покарання в залежності від його ставлення до розслідування та розгляду справи (засудження з відстрочкою застосування покарання, без призначення покарання тощо). Підставою для цього є норми, що містяться в КК України, та впливають на відповідальність особи в залежності від її поведінки під час слідства.

Також вбачається за доцільне віднесення лжесвідцтва (ст. 384), як досить розповсюдженої форми протидії, до розряду тяжких злочинів. Такі ж самі зміни повинні торкнутися підкупу, примушування до давання показань або ухилення від їх дачі (ст. 373, 385 КК), погрози убивством з боку члена організованої групи (ст. 129); перешкоджання явці свідка, потерпілого, експерта і примушування їх до відмови від давання показань чи висновку (ст. 386); приховування майна (ст. 388); втручання у діяльність працівника правоохоронного органу (ст. 343). Це дасть можливість передбачити кримінальну відповідальність також за приховування цих злочинів.

Поряд з цим, слід передбачити можливість звільнення від кримінальної відповідальності наведених у ст. 384 КК осіб, якщо вони добровільно у ході дізнання, досудового слідства, судового розгляду (до винесення вироку чи рішення суду) заявили про неправдивість раніше наданих ними показань, висновку чи перекладу. Як це передбачено, зокрема, у ст. 307 Кримінального кодексу Російської Федерації.

Незважаючи на випадки фальсифікації матеріалів кримінальної справи, протоколів судових засідань і процесуальних рішень, про фальсифікацію («штучне створенні доказів обвинувачення») йдеться лише у ст.ст. 383, 384 КК. Проте дані дії вчиняються не лише зазначеними в цих статтях, але й іншими особами, які мають доступ до таких матеріалів. У зв'язку з цим необхідно передбачити відповідальність співробітників правоохоронних органів, суду, інших учасників судочинства (захисника, секретаря судового засідання тощо) за фальсифікацію всіх видів доказів, незалежно від порядку законодавчого закріплення кримінальної відповідальності за їх підробку» (див. ст.ст. 373, 386 КК). Крім постановлення суддею (судьями) неправосудного вироку (ч. 1 ст. 375), слід передбачити їх відповідальність також за фальсифікацію вказаних рішень.

Слід також розглянути питання про доповнення чинного Кримінального кодексу. Так, у ст. 376 «Втручання в діяльність судових органів», ст. 381 «Розголошення відомостей про заходи безпеки у відношенні особи, що перебуває під захистом», ст. 387 «Розголошення даних досудового слідства чи дізнання» – передбачити як суб'єктів працівників засобів масової інформації. На додаток до ст. 171 пропонуємо ввести окрему статтю, що передбачає відповідальність журналіста, керівника друкованого чи іншого органу ЗМІ за публікацію інформації, яка перешкоджає нормальній діяльності правоохоронних органів і суду.

Потребує вирішення також питання про відповідальність співробітників правоохоронних органів за приховування злочинів і відомостей про них (у тому числі отриманих у результаті здійснення ОРД) для перешкоджання виявленню та припиненню злочинної діяльності, а також за фальсифікацію ними матеріалів дослідчих перевірок (ст. 97 КПК), що вчинені з метою приховування скоєних злочинів. За здійснення ж вказаних дій керівними працівниками доцільно передбачити більш сувору відповідальність.

У зв'язку з декриміналізацією у чинному Кримінальному кодексі недоне-сення (ст. 187 КК 1961 р.), слід передбачити інші заходи для отримання від грома-дян інформації, яка сприятиме розкриттю злочину і своєчасному припиненню зло-чинної діяльності. Як можливий та ефективний засіб вирішення даної проблеми може бути пропозиція матеріальної винагороди за повідомлення про вчинені зло-чини та злочинців. Даний підхід довів свою ефективність у США, Канаді, коли за достатньо короткий термін було розкрито чимало злочинів і повернуто викраде-ного майна на значну суму. Такі заходи почали застосовуватися також у Росії.

У зв'язку з пошкодженням, викраденням, знищенням окремих документів, речових доказів і матеріалів кримінальних справ, особливо у справах про органі-зовану злочинну діяльність, слід передбачити можливість встановлення кримі-нальної відповідальності за ці дії з боку всіх осіб, які мають до них доступ.

Таким чином, основною задачею кримінально-правових засобів є чітке визначення неправомірних дій, що перешкоджають нормальному ходу розсліду-вання, розгляду справ, і встановлення за них санкцій; створення умов для вияв-лення, попередження і подолання протидії. Кримінально-правові заходи подо-лання протидії повинні бути спрямовані на те, щоб жоден випадок лжесвідчення, злочинного впливу на учасників процесу, неправомірного втручання у хід розслі-дування і розгляду справи не залишився без відповідного реагування.

Кримінально-процесуальні норми спрямовані на забезпечення провадження у кримінальних справах, встановлюють правила поведінки і порядок реалізації учасниками кримінального процесу своїх прав і обов'язків, містять норми, спря-мовані на попередження і подолання протидії: процесуальні заходи примусу, умови їх застосування (ст.ст. 148 – 165-3, ч. 4 ст. 174 КПК); визначають порядок прове-дення окремих слідчих дій за умов протидії (ч. 4 ст. 174 КПК); передбачають заходи щодо захисту учасників кримінального судочинства (ст.ст. 52-1 – 52-5 КПК). Більшість норм, що прямо чи опосередковано спрямовані на попереджен-ня і подолання протидії, міститься у гл. 13 КПК «Запобіжні заходи». Проте вони не повною мірою відповідають сучасним потребам практики боротьби з ретельно законспірованою організованою злочинною діяльністю.

Базою для розробки і застосування кримінально-процесуальних, тактич-них, оперативних-розшукових заходів, спрямованих на подолання протидії розс-лідуванню, слугують ст.ст. 2, 4 КПК України, які визначають завдання кримі-нального судочинства та повноваження суду, прокурора, слідчого, органу дізнан-ня щодо їх досягнення.

До принципово важливих напрямів удосконалення норм КПК України, на нашу думку, належать наступні: 1) розширення засобів доказування; 2) удоскона-лення системи запобіжних заходів з урахуванням потреб практики боротьби з протидією; 3) чітке визначення процесуального статусу підозрюваного (обви-нуваченого), визначення меж правомірної та неправомірної протидії з їх боку; 4) визначення меж повноважень захисника (адвоката) у кримінальному про-цесі; 5) створення надійної системи захисту учасників кримінального судочин-ства; 6) встановлення пріоритету прав учасників кримінального судочинства; 7) раціоналізація і спрощення процедури розслідування; 8) відмова від деяких правових інститутів, що не відповідають сучасним умовам боротьби зі злочинні-стю та масштабам протидії, чи їх істотне обмеження.

Найбільш важливим з вказаних напрямів є розширення засобів доказування. В першу чергу мова повинна йти про необхідність застосування в процесі доказування матеріалів, отриманих у ході оперативно-розшукової діяльності. Без проведення оперативних заходів зараз значно утруднена, а найчастіше неможлива ефективна діяльність правоохоронних органів, у т.ч. спрямована на виявлення, попередження та подолання протидії. Норми кримінально-процесуального закону повинні містити чіткі положення, що стосуються допустимості використання матеріалів ОРД у процесі доказування. Проте, чинний КПК України лише частково регламентує порядок отримання та використання у кримінальному судочинстві доказів, отриманих під час проведення оперативно-розшукових заходів. Необхідно законодавчо врегулювати питання щодо процесуальних підстав і порядку складання протоколів за результатами оперативно-розшукових заходів, як це регламентовано відносно протоколів слідчих і судових дій (гл. 6 КПК).

За сучасної кримінальної кваліфікації та організованості злочинних угруповань викрити їх, зібрати достатньо доказів лише існуючими слідчими діями достатньо складно. Саме тому необхідно застосовувати нетрадиційні заходи. Як приклад останніх зазначимо про існуючі у кримінально-процесуальному законодавстві Франції, Німеччини, Нідерландів, Бельгії, Швейцарії та інших країн Європи «спеціальні» чи «особливі» слідчі дії («special investigative activities»). У зв'язку з відмінним від звичайних слідчих дій порядком їх проведення, особі, щодо якої вони провадяться, про це та про отримані результати повідомляється лише по закінченню слідства, при ознайомленні з матеріалами справи [2, с. 67-68]. Через це протидіяти проведенню таких дій та впливати на їх результати дана особа не має можливості. Отримана в результаті таких дій інформація визнається в суді доказом.

Висновок. Звичайно, що запропоновані нами шляхи удосконалення діючих кримінально-правових і кримінально-процесуальних норм не є достатніми для зміни положення з протидією розслідуванню, що склалося на практиці. Необхідна докорінна зміна законодавства на основі аналізу існуючих у ньому прогалин. Вихід – у проведенні глибоких досліджень у галузі кримінального права, кримінального процесу, теорії ОРД, за результатами яких слід розробляти конкретні пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства, спрямованого на підвищення ефективності діяльності щодо попередження і подолання протидії розслідуванню та судовому розгляду кримінальних справ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Асаенюк Б.В.* Меры уголовно-правового и уголовно-процессуального реагирования на противодействие подследственного, закрепленные в законодательстве Республики Беларусь // Вестник Академии МВД Республики Беларусь. – 2001. – № 1. – С. 164-165.

2. *Кавалиерис А.К.* Об одном аспекте интеграции криминалистической и оперативно-розыскной деятельности // Роль и значение деятельности Р.С.Белкина в становлении современной криминалистики. Материалы Международной научной конференции (к 80-летию со дня рождения Р.С. Белкина). – М., 2002. – С. 66-70.

Александренко О.В. Правові засоби попередження та подолання протидії розслідуванню

У статті розглянуто кримінально-правові та кримінально-процесуальні норми, спрямовані на попередження та подолання протидії розслідуванню злочинів. Запропоновано шляхи вдосконалення чинного законодавства України з цією метою.

Ключові слова: протидія розслідуванню, кримінально-правові засоби, кримінально-процесуальні засоби попередження та подолання протидії розслідуванню.

Александренко Е.В. Правовые средства предупреждения и преодоления противодействия расследованию

В статье рассмотрены уголовно-правовые и уголовно-процессуальные средства предупреждения и преодоления противодействия расследованию уголовных дел. Предложены пути усовершенствования действующего законодательства Украины с этой целью.

Ключевые слова: противодействие расследованию, уголовно-правовые средства, уголовно-процессуальные средства предупреждения и преодоления противодействия расследованию.

Aleksandrenko O.V. Legal means of the prevention and overcoming of counteraction to preliminary investigation

In this article criminal-legal and criminal-remedial norms of the prevention and counteractions to preliminary investigation of criminal cases are considered. It is offered to a way of improvement of the current legislation of Ukraine with this purpose.

Key words: counteraction to preliminary investigation, criminal-legal measures, criminal-processing measures of the prevention and overcoming of counteraction to preliminary investigation.

Стаття надійшла до редакції 14.09.2011.